

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

23. letnik Ljubljana 1975 2. zvezek

Alenka Nedog: Utrjevanje enotnosti protifašističnih sil na Slovenskem ob snovanju Društva prijateljev Sovjetske zveze leta 1940 — Stran 65

The Strengthening of the Unity of Anti-Fascist Forces in Slovenia at the Time of the Establishment of the Association of Friends of Soviet Union in 1940

Ferdo Gestrin: Piranska popotovanja v 15. stoletju — Stran 74

Pilgrimages from Piran in the 15th Century

Branko Reisp: Tiskarna Janeza Mandelca in leta 1578 tiskana pesem o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki — Stran 81

The Printing Office by Janez Mandelc, and the Poem about Victory of Ivan Ferenberger Over the Turks, Printed in 1578

Janez Höfler: O nekaterih slovenskih skladateljih 16. stoletja — Stran 87

About Some Slovene Composers of the 16th Century

Jože Šorn: Jožef Mrak kot geodet in risar — Stran 94

Jožef Mrak as a Surveyor and Draftsman

Leopold Rijavec: Ljubljanske bolnišnice — Stran 101

The Hospitals in Ljubljana

Janko Pleterski: Avstrija in Slovenci leta 1912—1913 — Stran 110

Austria and Slovenes in the Years 1912—1913

Iz starih fotografskih albumov — Stran 121

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 124

Notes on the activity of our institutes and associations

Nove publikacije — Stran 125

New publications

Na ovitku: Spomenik NOB v Kamniku

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tisk tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 50 din posamezna številka 20 din

UTRJEVANJE ENOTNOSTI PROTIFAŠISTIČNIH SIL NA SLOVENSKEM OB SNOVANJU DRUŠTVA PRIJATELJEV SOVJETSKE ZVEZE LETA 1940

ALENKA NEDOG

Zbiranje, povezovanje in združevanje protifašističnih demokratičnih sil na Slovenskem, ki so ga na ljudskofrontni osnovi pobudili komunisti leta 1935, je od takrat dalje teklo nepretrgano do okupacije. Imelo je svoja krizna obdobja in vzpone, nastopalo pa pod različnimi imeni: Slovensko ljudsko gibanje, Kmečko-delavsko gibanje, Slovenska ljudska fronta, leta 1939 Zveza delovnega ljudstva. Že od vsega začetka so pri nastajanju ljudske fronte na Slovenskem šla prizadevanja za tem, da bi se hkrati z dogovarjanjem med predstavniki različnih političnih skupin za skupne programe in nastope razvijalo tudi množično ljudsko gibanje na terenu. In če ugotavljamo kontinuiteto med predvojnimi ljudskofrontnim zbiranjem in Osvobodilno fronto leta 1941, lahko rečemo, da jo je zagotovila predvsem njegova množična podlaga. Najrazličnejše ljudskofrontne akcije od demonstracij, zborovanj, zletov do stavk so bile pomembne predvsem zato, ker so krepile idejo sodelovanja, enotnosti in skupnega boja. Bolj kakor skupinsko sodelovanje v vrhu, kjer so bile težnje po majorizaciji in hkrati strah pred njo mno-

gokrat močnejše kakor želja po skupnem nastopanju, je bila pomembna protifašistična misel, prenikajoča v vse plasti slovenske družbe in narodna zavest, ki jo je utrjevalo narodnoobrambno gibanje. Čimbolj je pretila nevarnost napada na Jugoslavijo, tembolj je v delovnih ljudeh in tudi v delu meščanstva postajala narodna zavest pomembnejša pri političnih odločitvah kakor pa strankarska ali svetovnonazorska pripadnost. Komunisti so, sledeč narodnemu programu, ki so ga sprejeli na ustanovnem kongresu KPS v obliki manifesta, postavljali v ljudskofrontne programe poleg boja zoper fašizem, za mir, demokratične svoboščine in socialno pravičnost tudi boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja. To jim je odpiralo velike možnosti za zbiranje množic in političnih skupin, ki so izražale enake težnje, saj se je prav na tem vprašanju odvijala diferenciacija v slovenskem političnem in strankarskem življenju.

V zadnjem letu pred začetkom vojne v Jugoslaviji je bilo gibanje za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze najbolj učinkovita oblika povezovanja slovenskih

patriotičnih sil, ki so spričo dejstva, da se je napad na Jugoslavijo kazal že za neizbežnega, težile k združitvi zaradi obrambe domovine. Dva momenta sta odločilno pogojevala uspešnost te oblike povezovanja. Dne 11. maja 1940 je bil sklenjen med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo trgovinski sporazum, 21. junija pa so bili vzpostavljeni tudi diplomatski stiki med državama. To dejstvo je dokazovalo, da tudi jugoslovanski režim ne more več povsem ignorirati vlogo in pomen Sovjetske zveze. Še pomembnejša pa je bila perspektiva, ki jo je ob tem dogodku nakazal Boris Kidrič v Sodobnosti: »Jugoslovanski odnosi do Vzhoda so doživeli preokret, ki je izzval v svetu precejšnje začudenje, saj je potreboval 20 let za svojo realizacijo. Nadaljnji razvoj tega preokreta pa je brez dvoma odvisen od številnih prikritih in očitnih činiteljev, vendar ga lahko determinira sama ljudska tvornost v naši nevtralnostni politiki. Da je taka tvornost izredno potrebna, dokazujejo pomisleki, ki niso ostali samo pasivni in ki imajo tudi svojo točno opredeljeno socialno podlago. Jugoslavija in slovenski narod doživljata svoje kritične momente. Kako jih bomo preživeli, je odvisno samo od nadaljnjega razvoja v našem preobratu.¹«

Z normalizacijo odnosov med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo je nastala možnost za javno popularizacijo Sovjetske zveze med vsemi plastmi slovenskega ljudstva. Dopisnik Pressbiroja je takrat poročal iz Ljubljane, da je po sklenitvi trgovinske pogodbe med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo postala akcija komunistov mnogo bolj intenzivna. V posebnem biltenu Komunikeju, ki je začel takrat izhajati, so zahtevali, da Jugoslavija popolnoma veže svojo usodo s Sovjeti in da sklene z njimi pogodbo o vzajemni medsebojni pomoči. »V oči pada tudi, da so se vse bolj začeli javljati letaki, namenjeni specialno oficirjem in vojakom.«²

Drug, še odločilnejši moment za spreminjanje odnosov v političnem življenju, pa je bilo stanje na zahodni fronti. Po porazu Francije in zasedbi Belgije, Nizozemske, Danske in Norveške ter umiku Anglije na obrambne položaje otoka je postajalo vse bolj jasno, da se Nemčija začne obračati proti vzhodu. S tem so se kristalizirali tudi reakcionarni cilji Nemčije in vse bolj jasno se je očrtaval osvobodilni značaj druge svetovne vojne na strani protihitlerjevskih držav. Za zunanjepolitično naslonitev Jugoslavije se je v tem trenutku kazala za edino stvarno silo Sovjetska zveza in zato je pomenilo udarjati po njej, to edino možnost izgubljati. S tem, da je os Rim—Berlin postala gospodar za-

hodnoevropskega položaja, je propadla tudi koncepcija meščanskih grupacij za naslonitev Jugoslavije na zahodne države, ki je bila hkrati tudi protisovjetska in protikomunistična orientacija. Komunisti so takrat lahko nastopili z argumentom, da »če bi bila orientacija na zapadni imperializem postala dejstvujoča resnica, bi danes slovenski narod nosil na svojih plečih usodo, kakršno nosijo norveški, danski, holandski, belgijski in končno tudi sam francoski narod. Orientacija na zapadni imperializem se je torej v danem položaju izkazala za škodljivo, objektivno protislovensko, nasprotno pa se je želja po prijateljstvu z Vzhodom izkazala kot koristna slovenska orientacija.«³ Toda hkrati s tem je komunistična stranka zaradi nevarnosti napada, ki je znova neposredno zagrozila jugoslovanskim narodom po fašističnih državah, vse bolj naglašala potrebo po združitvi narodnih sil zaradi obrambe domovine.

V izjavi po padcu Francije je CK KPJ ugotovil preobrat v zunanji politiki jugoslovanskega režima in nekaterih meščanskih strank, ki so od poveličevanja zahodnih demokracij prešla na poveličevanje korporativnega sistema fašistične Italije in nacistične Nemčije, od navezave na zahodne imperialistične države do prilizovanja imperialističnim silama Nemčije in Italije. Vse, ki so proti temu, da bi se Jugoslavija vpregla v reakcionarni totalitarni sistem, je pozivala, naj se združijo v boju za svoj obstanek.⁴ V posebnem komunikeju je centralni komite glavno krivdo za poraz Francije naprtil voditeljem münchenske politike, ki so na znotraj razbili ljudsko fronto, prepovedali komunistično stranko in izvajali nasilje nad delavci.⁵ Problem krivde za francoski poraz je takrat polnil vrste slovenskega tiska najrazličnejših smeri. Kidrič je odgovoril predvsem tistim, ki so videli glavni vzrok poraza v ljudski fronti, ki da je državo pripeljala v gospodarski in politični kaos. »Če se že govori o krivdi ljudske fronte, potem je njena krivda v tem, da je dopustila francoski finančni oligarhiji, da jo je razbila na znotraj. Krivda francoske ljudske fronte kot družbenega pojava je tragična krivda. Obstaja v tem, da francoska ljudska fronta ni šla za svojo notranjo logiko, temveč da je izgubila zagon, preden je privedla svoje množice do odločilnih dejanj, ob katerih se začne najdoslednejši razred pripravljati na 'dviganje sveta na njegovih tečajih'«⁶ S tem je Kidrič utemeljil politiko ljudske fronte kot taktiko komunistične stranke na poti k revolucionarni spremembi družbe. Hkrati pa je na temelju

francoskih izkušenj pokazal, kako naj bi se nadalje razvijalo ljudskofrontno gibanje pri nas če naj bi vzdržalo vse večji pritisk konservativnega buržoaznega klerikalnega tabora in se uspešno zoperstavilo nevarnosti napada fašističnih držav na Jugoslavijo.

Centralni komite KPS je v letaku ob padcu Francije jasno nakazal, da Jugoslavija in z njo tudi Slovenci stoje pred naslednjo alternativo: ali odvisnost od italijanske oziroma nemške fašistične države ali pa neodvisnost s pomočjo naslonitve na Sovjetsko zvezo. Zato je terjal, da se delovnim množicam vztrajno pojasnjuje velika vloga Sovjetske zveze in vsebina njene mirovne in nacionalne politike, hkrati pa tudi namene italijanskega in nemškega imperializma na Balkanu. Hkrati s tem pa je treba tudi »razkrinkati premišljeno širjenje laži, da sta hitlerizem in boljševizem eno in isto. Razviti akcijo solidarnosti z zatiranimi narodi-francoskim, češkim, poljskim, slovaškim, avstrijskim, albanskim in drugim, ki so jih zavojevali nemški in italijanski zavojevalci, razbijati delo tujih agentov in pete kolone v Jugoslaviji. Okrepiti boj za demokratične pravice narodov Jugoslavije, za ljudsko vladno in najtesnejšo naslonitev na SZ v skupnosti z ostalimi balkanskimi narodi.«⁷ Vse bolj se je začela naglašati tudi nujnost boja proti peti koloni, ki je imela namen razbiti Jugoslavijo na znotraj in jo pripraviti za plen italijanskih in nemških osvajačev.⁸

Na takšni osnovi se je začelo poleti 1940 novo združevanje rodoljubnih, demokratičnih sil, ki ga je pobudila in vodila komunistična stranka v okviru gibanja za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Zamišljena je bila kot akcija, ki naj pokaže novo perspektivo nacionalne rešitve v trenutku, ko se je zrušila Francija in ko na zahodu ni bilo nobene kontinentalne fronte več.⁹ Osrednja osebnost tega gibanja, za katerega so želeli pridobiti najprej ugledne slovenske kulturne, znanstvene in javne delavce je bil Bo-Kidrič.¹⁰

Josip Vidmar se spominja, da sta se oglašila pri njem Boris Kidrič in Boris Zihlerl in želela za njim naprej razčistiti vprašanje, če je voljan sodelovati s komunisti. Ko je pritrdilno odgovoril, sta mu sporočila o nameravani akciji za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze in za množično nabiranje podpisnikov za to društvo. Vidmar je postal eden izmed prvih podpisnikov za to društvo in pridobil še kakega izmed podpisnikov in predlagateljev ter se udeleževal sej pripravljalnega odbora, sestavljenega iz komunistov,

sokolov, krščanskih socialistov in kulturnih delavcev.¹¹

Priprave so se začele konec junija in do srede julija je bil že sestavljen odbor, ki je predložil banski upravi društvena pravila s prošnjo za dovoljenje za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze za dravsko banovino. Jutro je 16. julija 1940 poročalo o ustanovitvi takšnega društva v Zagrebu s pripombo, da je podpredsednik vlade dr. V. Maček že dal tudi dovoljenje zanj. Predsednik pripravljalnega odbora je bil kipar Antun Avgustinčič. Hrvatska Straža je takoj reagirala na to poročilo in zanimala Jutrovo informacijo, da je društvo v Zagrebu dobilo dovoljenje oblasti. »Ako Jutro sodi, da je Društvo prijateljev Sovjetske zveze nekaj posebno dobrega in potrebnega, naj započne akcijo za to v Ljubljani, nas pa naj pusti pri miru.«¹² O tem je poročal tudi nemški konzulat v Ljubljani. Jutro je označil za simpatizerja komunistov in Sovjetske zveze, ker je »simpatično poročalo o ustanovitvi tovrstnega društva v Zagrebu, ki naj bi obnovilo kulturne zveze med Rusijo in Hrvatsko, ki so bile po revoluciji pretrgane.« Nasprotno pa je klerikalni list Slovenec, najostrejši nasprotnik komunizma, zavzel do ustanovitve društva zelo ostro stališče.¹³

O vloženi prijavi za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze za dravsko banovino na bansko upravo sta prva poročala Jutro in Večernik, ki sta navedla tudi večji del glavnih podpisnikov prijave.¹⁴ Žal se prijava za ustanovitev društva in predložena pravila niso ohranila. Med prijavitelji društva so bili znani kulturni in znanstveni delavci zlasti iz kroga Sodobnosti, ki jim oblastni organi niso mogli politično ničesar očitati in zato tudi akciji ne pripisati komunističnega značaja. Kljub takšni sestavi podpisnikov prijave jih je klerikalni tisk ožigosal »za prijatelje rdečega imperializma v Sloveniji.« Namen tega društva naj bi po pisanju Slovenskega doma bil »razkrajati narodno skupnost, slabiti obrambno sposobnost proti tujim zavojevalcem ter pripravljati tla in duhove za neposredno podjarmljenje malih narodov rdečemu imperializmu.« Društva niso mogli enostavno razglasiti za komunističnega, kakor so storili leto dni prej z Zvezo delovnega ljudstva, zato so se zatekli k drugačni taktiki: »V odbore teh zakonitih ustanov z marksistično propagando pod nedolžnim imenom nikdar ne gredo splošno znani komunisti in pravi voditelji, temveč dobe zanje razne koristoljubne, kulturne in salonske marksiste s čimbolj zvenečimi imeni. Posebno radi imajo lahkoverne osebnosti, ki so

znane po svojih simpatijah za bivšo Rusijo, za slavjanstvo itd., ali pa imajo otroke komuniste, ki znajo ljubeče očete tako uspešno preobračati.« Dalje člankar ugotavlja, da so predlogi za ustanovitev Društva prišli takoj po obisku raznih sovjetskih osebnosti v Jugoslaviji, dasiravno je bilo v sporazumu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo sklenjeno, da se državi ne bosta mešali v notranje zadeve druga drugi. Slovenski javnosti so podpisnike prijave društva predstavili — nekatere s tendenčnimi opombami — takole:

1. Ivan Hribar — bivši kr. namestnik za Slovenijo, bivši kr. poslanik, bivši kr. senator, prvi preds. odbora za postavitve spomenika pok. kr. Aleksandru, na katerega so komunisti leta 1921 delali atentat.

2. Dr. Franc Kidrič, profesor na vseučilišču, član akademije.

3. Dr. Franc Šturm, profesor na vseučilišču, sodrudenik Ljubljanskega zvona, profesor francoščine, doslej eden najvidnejših zastopnikov vseh vrst stikov s Francijo.

4. Dr. Franc Zwitter, docent na vseučilišču, sodrudenik Sodobnosti.

5. L. M. Škerjanec, skladatelj »Zedinjenja«, glasbeni pročevelec Jutra.

6. Slavko Osterc, skladatelj.

7. Vladimir Levstik, pisatelj, sodrudenik Ljubljanskega zvona, član uredništva Jutra, bivši Orjunaš, pisec fašistično nastrojenega romana Dejanje.

8. Fran Albrecht, tajnik medicinske in teološke fakultete, bivši urednik Ljubljanskega zvona in soustanovitelj in sodrudenik Sodobnosti.

9. Josip Vidmar, dramaturg, soustanovitelj in vodilni sodrudenik Sodobnosti, nekdanji strastni borilec proti sleherni zlasti idealistični tendenci v slovenski književnosti, zagrizeni zagovornik popolne in najčistejše umetniške in osebne svobode proti vsem duhovnim, socialnim in političnim dogmam. Pred nedavnim je poslal z vso strastjo svoje vzvišene svobodoumnosti v pekel naš list, ker si je drznil sumiti v to svobodnost ter načelo nepristranosti in je g. Vidmarju pri podeljevanju mestnih knjižnih nagrad opomnil, da izkazuje navzlic nazovitolernim načelom levičarskim delom in levičarskim piscem vidno naklonjenost.¹⁵

10. Stane Vidmar, kapitalist in veleindustrialec v dežnikarski panogi, bivši starosta in ugledni član Sokola I. na Taboru, bivši voditelj bojevnikov itd.

11. Dr. Igo Gruden, odvetnik, pesnik, sodrudenik Ljubljanskega zvona, Sodobnosti in Jutra, avtor številnih rodoljubnih pesmi, našajočih se na rojake, imetnik več nagrad.

12. Dr. ing. Črtomir Nagode.

13. Niko Štritof, dirigent v gledališču.¹⁶

Med podpisniki prijave ni bilo predstavnikov krščanskih socialistov in sokolov; ti so v pripravljalnem odboru za Društvo sodelovali s komunisti, ki iz razumljivih razlogov tudi niso bili med podpisniki. Tako je zraven odbora, ki je prijavljaval pravila, obstajal še delovni akcijski odbor, v katerem so sodelovali predstavniki že omenjenih skupin.

Ponovno zbližanje krščanskih socialistov s komunisti in njihov pristop k društvu, je bil povsem razumljiv glede na njihovo stališče, ki so ga zastopali tudi v času tako imenovane »krize zaveznitva«. To je bilo takrat, ko je po sovjetsko-nemškem paktu in začetku svetovne vojne Kominternina opustila svojo politiko ljudsko-frontnega zbiranja protifašističnih sil in znova naglašala razredni boj zlasti v vojskujočih se imperialističnih državah. Konec leta 1939 in v prvi polovici 1940 se je to kazalo tudi v politiki KPJ, zlasti pa v odnosu komunistov do svojih dotedanjih ljudskofrontnih zaveznikov. Ti pa so se zaradi omenjenih dogodkov tudi sami odvrčali od komunistov. Delavska pravica, glasilo Jugoslovanske strokovne zveze, je 1. januarja 1940 na primer zapisala, da so »kratkovidni in majhni računi tistih, ki vidijo rešitev slovenskega naroda v zmagi enega ali drugega vojskujočega se tabora. Zgrešeni so računi na zmago demokracij tistih, ki mislijo, da bo s tem samo po sebi rešeno tudi slovensko vprašanje. Vidimo rešitev slovenskega vprašanja, tesno povezanega z rešitvijo socialnih vprašanj pri nas in v Evropi.«

Kako je prišlo do sodelovanja skupine krščanskih socialistov v Društvu navaja v svojih spominih Tone Fajfar. »Ker je ves razvoj v državi takrat jasno kazal, da divimo v fašizem in da je nujno potreben enoten nastop delavstva, smo začeli spomlaci 1940 iskati stike s KP z namenom, da bi ji ponudili sodelovanje. To odločitev je sprejela konferenca vodilnih ljudi iz JSZ na dveh sestankih v Laškem.«¹⁷ Ker so sprevideli, da ni mogoče več omahovati, so odločno zavrgli misel o kakršnemkoli kompromisu z uradno klerikalno politiko in sklenili o tem obvestiti vodstvo komunistične stranke ter ponuditi sodelovanje na vseh področjih javnega življenja. Na sestanku s Kidričem je ta zastopnikom krščanskosocialistične skupine povedal, da je najvažnejša trenutna politična akcija prizadevanje za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Povabil jih je, naj pošljejo v društveni odbor svoje zastopnike, predvsem pa naj podpirajo organiziranje

društva po delavskih revirjih. Prav tako naj podprejo ustanavljanje odborov Delovske enotnosti po tovarnah, ki naj povezujejo delavce različnih strokovnih organizacij v enoter boj.¹⁸

Da ni bilo nikogar od te skupine med podpisniki prijave je verjetno iskati vzrok v dejstvu, da so bili zaradi ostrega spora in dokončnega obračuna, ki so ga opravili prav v tem času s klerikalnim vodstvom, že preveč kompromitirani in v javnosti že prikazovani kot filokomunisti. Fajfar je stopil v društvo skupaj s Tonetom Marinčkom kot član JSZ, pozneje pa sta po njegovi izjavi pristopila še Edvard Kocbek in Jože Zemljak kot dejanjevca.¹⁹

Pripravljalnemu odboru društva so se pridružili tudi predstavniki leve skupine v sokolu z Jožetom Rusom in Franjem Lubejem. Skupina z izrazito narodnoobrambo in narodno orientacijo se je oblikovala zlasti od leta 1938 dalje, ko je načelstvo ljubljanske župe sokola nastopilo proti izkoriščanju proslave 20. letnice Jugoslavije v režimske namene. Odziv med članstvom v Sloveniji je bil tako velik, da je bila proslava odpovedana. Zato pa je bilo vodstvo ljubljanske župe pod pritiskom režima odstavljeno. Kljub temu je delovalo naprej in se tako izoblikovalo v samostojno demokratično levo skupino v sokolu, ki je imela za seboj številno članstvo. Do neposrednih stikov s komunisti so prišli prav prek Društva prijateljev Sovjetske zveze.²⁰

Odbor društva je imel svoje redne pollegalne sestanke v gostilni pri Sokolu, v Zvezdi, v hotelu Štrukelj, kjer je bila jeseni 1940 tudi širša konferenca prijateljev Sovjetske zveze, v uredništvu Sodobnosti, pri Blazniku in drugod.²¹

Ker banska uprava ni odobrila društvenih pravil in s tem njegovega delovanja na področju dravske banovine, se je po vsej Sloveniji razvila široka akcija za zbiranje podpisov za ustanovitev Društva. Žal niso ohranjeni dokumenti niti časopisna poročila, iz katerih bi lahko prikazali, kako široko je bila ta akcija razprostranjena, kakšno je bilo vzdušje med ljudmi, skratka, kako je ta akcija, v kateri so zbrali okrog 20.000 podpisov, potekala. Da je zajela širše predele Slovenije, nam priča tudi okrožnica okrajnega glavarja v Celju z dne 3. avgusta 1940 vsem žandarmerijskem postajam, ki pa se je ohranila le v nemškem prevodu. Okrajni glavar v njej sporoča, da v nekaterih področjih Slovenije zbirajo v večjem obsegu podpise za pristop k Društvu prijateljev Sovjetske zveze oziroma k njegovim pododborom v dravski banovini. »Ker pa to društvo še ni ustanovljeno in pote-

ka ta akcija izključno od levo orientiranih ali komunističnih oseb, poročajte, prosim, takoj, če je tudi na vašem območju sledilo to zbiranje podpisov.« V pozitivnem primeru naj bi žandarmerijske postaje podpise zaplenile in poročale o podpisnikih, o njihovih političnih stališčih, kakor tudi o njihovem političnem zadržanju.²²

Drug tak dokument, ki izpričuje, da je akcija zajela tudi podeželje, je poročilo državnega tožilca iz Novega mesta z dne 12. avgusta 1940 višjemu državnemu tožilstvu v Ljubljani. Orožniška postaja v Črnomlju je namreč 8. avgusta 1940 ovadila Jožeta Fleka, posestnika in mlinarja iz Črnomlja, Milana Mušiča, posestnika s Tanče gore in Milana Šimca, mizarja iz Črnomlja, da so 4. avgusta po Tančni gori in Črnomlju zbirali podpise za pristop k Društvu prijateljev Sovjetske zveze in so pole z nabranimi podpisi še istega dne poslali pripravljalnemu odboru za ustanovitev društva v Ljubljano. Vendar državni tožilec v dejanju ovadenih ni spoznal kaznivega dejanja po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi, zato je spis odstopil okrajnemu sodišču v Črnomlju.²³ Iz primerjave datumov obeh dokumentov izhaja, da so morala biti poslana takšna navodila, kakor jih je poslal okrajni glavar v Celju, iz banovinske uprave vsem srezom in glavarstvom. Sklep državnega tožilstva pa nam hkrati tudi pokaže takratno razpoloženje v samih pravosodnih organih, ki takšne in po dobrih akcij niso imeli za nezakonite, kar v tistem času ni bil več izjemen pojav.²⁴ Poročilo nemškega konzulata omenja takšno akcijo za pristop k Društvu prijateljev SZ tudi v Kočevju.²⁵

O akciji za Društvo prijateljev Sovjetske zveze je poročal tudi drugi oddelek banske uprave v svojem rednem letnem poročilu ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu: »Izrabljajoč rusofilska nagnenja, ki obstajajo ponekod med inteligenco, so komunisti inscenirali močno propagando ob ustanavljanju Društva prijateljev Sovjetske zveze, katerega ustanovitev je bila prepovedana. Snovatelji tega društva so bili vidni delavci z bivšim senatorjem Ivanom Hribarjem na čelu, univerzitetni profesorji, znani umetniki in pisatelji. To akcijo so komunisti spretno izrabili na ta način, da so na vsem področju dravske banovine nabirali podpise za pristop k društvu in pozivali svoje člane k agitaciji za navedeno društvo. Eden izmed vodilnih komunistov je v svojem govoru pred delavci celo izjavil, da pomeni zbiranje podpisov plebiscit za stvar komunizma. Zbranih je bilo več tisoč podpisov, ki so jih zbiralcji poslali

ustanoviteljem, deloma tudi drugim vodilnim levičarjem v Ljubljani, ki so blizu pripravljalnemu odboru. Dasi so bili med zbiralci podpisov skoraj izključno le znani komunisti, je med podpisniki veliko oseb, ki se ne morejo prištevati h komunistom. Zbiranje podpisov je potekalo zlasti med delavstvom in drugimi slabo situiranimi sloji.²⁶

Ko so bili podpisani zbrani, je pripravljalni odbor poveril Josipa Vidmarja, da obišče sovjetskega veleposlanika v Beogradu, ga obvesti o akciji, in če je mogoče dobi od njega tudi kolikor toliko jasno tolmačenje nekaterih političnih dogodkov. Predvsem je želel zvedeti, ali je bila v dogovoru med Hitlerjem in Stalinom kakšna razdelitev interesnih sfer, ki bi eventualno zadevala tudi Jugoslavijo, kar pa je veleposlanik odločno zanimal. Sovjetsko poslaništvo je Vidmar kot predstavnik pripravljalnega odbora obiskal trikrat. Na drugem obisku je skupaj z dr. Damjano Beblerjevo, prof. Francem Šturmom in Božom Borštnikom decembra 1940 prinesel v poslaništvo in izročil skrinjico s 17.843 podpisi.²⁷ Zraven podpisov je izročil tudi listino, v kateri je bilo naznanjeno, da so se po vzpostavitvi diplomatskih stikov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo »začela v popolnem soglasju z razpoloženjem ljudstva v Ljubljani pripravljala dela za ustanovitev Društva prijateljev SZ. Kratka časopisna vest o tem je razgibala vse sloje slovenskega naroda — delavci, kmetje, obrtniki, delovna inteligenca, uradniki, vsi so spontano začeli podpisovati pristopne izjave za društvo prijateljev SZ. Podpise pošiljamo kot izraz prijateljskih in bratskih čustev slovenskega naroda do narodov Sovjetske zveze«²⁸

Tretji obisk na sovjetskem poslaništvu je Vidmar imel še zadnji dan pred napadom na Jugoslavijo, ko se je v Beogradu mudil predvsem zato, da bi pri ministrih nove vlade, nastale po marčnem puču, interveniral za dovoljenje za ustanovitev Društva prijateljev SZ v Ljubljani. Obiskati je utegnil le ministra Milana Grola.²⁹

Pripravljalni odbor je kljub temu, da ni dobil dovoljenja za delovanje društva, razvil živahno, predvsem propagandno dejavnost za populariziranje Sovjetske zveze.³⁰

Leta 1940 je izšlo precej brošur o Sovjetski zvezi, kakor na primer: Razgledi po Sovjetski zvezi, Stanka Dornika (B. Ziherl) O Sovjetski zvezi, Sattlerja Spoznavajmo Sovjetsko zvezo in Industrija Sovjetske zveze. Številne sestavke o tem so prinašale tudi revije, zlasti Sodobnost, Dejanje, Obzorja, Misel in delo, ki so posebno pozornost posvetili zunanji politiki Sovjetske zveze. Policija je

v tem letu zaznamovala številne letake po vsej Sloveniji z gesli za Sovjetsko zvezo.³¹ Tudi že omenjeno poročilo nemškega konzulata v Ljubljani navaja, da se letaki s prosovjetskimi gesli razdeljujejo v vse večji meri po vsej Sloveniji. To dokazuje, da so komunisti zelo vneti na delu in da so pridobili številne prijatelje in pristaše za Sovjetsko zvezo. Poročevalec se sprašuje, ali se ta dejavnost razvija v sporazumu ali celo po navodilih moskovske vlade, česar pa seveda ne more ugotoviti.³² Da se je razpoloženje simpatij za Sovjetsko zvezo prek akcije za Društvo vse bolj širilo, nam izpričuje celo pisanje klerikalnega Domoljuba, ki je avgusta 1940 pisal — sicer v značilnem protiboljševškem žargonu —, da iz cele Slovenije prihajajo poročila, kako ljudje deklamirajo o matjuški Rusiji in vseslovanstvu. Po tovarnah hodijo »internacionalistični agenti«, ki slovensko delavstvo prepričujejo, da je »ruski boljševizem tam za delavne stanove ustvaril vzor, po katerem bi morali tudi slovenski delavci hrepeneti.« Tisti, ki zbirajo podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze pa po besedah Domoljuba niso več v društvu slovenskega naroda, »ker so se po svoji preteklosti in po svoji miselnosti sami iz njega izključili.« Hkrati opozarja poštene in verne Slovence, da jim v društvu prijateljev »boljševiške Sovjetije« ni mesta.³³

Veliko vlogo pri popularizaciji Sovjetske zveze so imeli tudi sovjetski filmi, ki so jih začeli po vzpostavitvi stikov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo redno predvajati. Na predstavah filmov Peter Veliki, Minjin in Požarski, Volga, Volga, so študentje manifestirali za Sovjetsko zvezo, pri čemer je prišlo tudi do medsebojnih spopadov s klerofašističnimi Stražarji. Slovenec je takrat ogorčeno poročal, da je film postal sredstvo propagande in demonstracij. »Tako smo doživeli, da so imeli filmi v Ljubljani čisto drugo občinstvo kot sicer. Doživeli smo, da so bile vstopnice razprodane. Ko pa je film pred navdušeno in zaverovano publiko razvijal svoje propagandne misli, je po dvorani zadonel navdušen aplavz.«³⁴ Tedanje razpoloženje med ljudmi prikazuje še neki drug sestavek v zvezi s sovjetskimi filmi: »Če bi bil ta film petdesetodstotno boljši, kakor je, in če bi bil izdelan recimo v Ameriki ali Nemčiji, bi ga občinstvo takoj odklonilo. Da se to ni zgodilo, so razlogi drugod...«³⁵ Proti predvajanju sovjetskih filmov kot boljševiški propagandi je ostro nastopila tudi Revija Katoliške akcije. Najprej je ugotovila, da je »z začetkom rednih diplomatskih stikov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo močno oživela

tudi komunistična propaganda. Ta propaganda je poleg stvarnih dobila tudi zakonite možnosti pod krinko kulturnega sodelovanja in medsebojnega spoznavanja, za katero dajejo možnost sporazumi sklenjeni v Moskvi. Glede filmov pa pravi: »Doživeli smo poplavo sovjetskih filmov. Ti filmi špekulirajo na slovenski čustveni mitos, ki ni še premagan in ki ga navzlic jasnim spoznanjem o sedanjih Rusiji goji tudi tako imenovani napredni tabor v svojem tisku, oprijemajoč se vsake, tudi strupene bilke pri svojem boju za politični obstanek in v prizadevanju za oblastjo.« O predvajanju filma Volga, Volga pa pravi, da »demonstracije in ovacije, ki so bile ob nerazumljivi dobrohotnosti oblasti lahko pri predstavah tega filma uprizorjene, dovolj dokazujejo, da je bil ta film pri nas razumljen v smislu, kakor so si ga zamislili njegovi očetje.« Dalje poroča, da se je ob tej priložnosti pojavila na knjižnem trgu v velikih množicah lična izdaja sklepne himne iz filma Volga. Besedilo, ki ga je prevedel znan slovenski levičarski pesnik, je pravo sredstvo komunistične propagande. Zato ob koncu članka zelo kategorično zahteva, da »če smo nepopustljivi do vseh drugih oblik rdeče propagande, kako bi spričo vsega povedanega mogli biti brezbrizni do najmočnejše in najnevarnejše — ali pa ji celo pomagati.«³⁶

Ista revija je Društvo prijateljev Sovjetske zveze prikazala za pomožno organizacijo Kominterne, ki si pridobiva člane »največ med inteligenčnimi in umetniškimi poklicji. Pravijo, da hoče pospeševati kulturne zveze med Sovjetijo in ostalim svetom. V resnici je to propagandna centrala, ki naj književnost, umetnost in znanost spelje v levičarske vode.«³⁷

Akcija za Društvo je potekala tudi med študenti ljubljanske univerze. Pripravljalni odbor za Akademsko društvo prijateljev Sovjetske zveze je 14. decembra 1940 izdal letak, v katerem navaja razloge za ustanovitev tega društva na univerzi: »Dogodki po svetu se tičejo tudi nas. Zato ne moremo mimo dogajanj, ki se vrše na šestini zemeljske oble. Želja, da bi to dogajanje globlje zajeli, nas vodi k ustanovitvi društva.« Da bi si olajšali spoznavanje visokošolskega življenja v Sovjetski zvezi, stanje in razvoj tamkajšnjih znanstvenih institucij, razvoj umetnosti ter gospodarske, kulturne in socialne razmere, bi potrebovali knjižnico ruske literature, čitalnico sovjetsko-ruskih listov, stalna predavanja o političnih, socialnih in kulturnih razmerah v Sovjetski zvezi ter tečaje ruskega jezika. Visokošolci so se v velikem številu odzvali pozivu pripravljalnega odbora in s

podpisi podprli prošnjo za ustanovitev društva, ki je bila poslana na rektorat. Državno tožilstvo je širjenje tega letaka prepovedalo in zaprosilo upravo policije v Ljubljani, naj zapleni vse izvode.³⁸

Društvo prijateljev Sovjetske zveze ima torej v razvoju slovenskega ljudskofrontnega gibanja posebno mesto. Takšna društva, ki so delovala tudi v drugih mestih Jugoslavije, namreč niso imela tiste vloge, ki označuje slovensko Društvo v nekem smislu za iztočnico v Osvobodilno fronto. Prek podpisovalne akcije je imelo elemente množičnega gibanja, v sodelovanju različnih političnih in svetovnonazorskih skupin in posameznikov, ne glede na različne vzgibe, ki so jih pri tem vodili, pa tudi elemente skupinske povezave. Mišljenja glede značaja in pomena slovenskega Društva se sicer razlikujejo. Fajfarjevi ocenijo, da je bilo Društvo prijateljev SZ, ki »je zbiralo članstvo v zelo širokih slojih slovenskega ljudstva, predvsem pa v kulturnih in drugih pomembnih plasteh, nov način zbiranja, novo nadomestilo za že pozabljeno in razbito ljudsko fronto«,³⁹ se približuje tudi France Škerl. Po njegovi oceni je bilo Društvo revija protifašističnih sil v Sloveniji. Zaradi dejstva, da so se vanj vključile predvsem tiste skupine, ki so pozneje sestavljale temeljne skupine OF, ocenjujejo Društvo »pravzaprav za predhodnika Osvobodilne fronte.«⁴⁰ Ivan Kreft tej oceni oporeka in meni, da se s tem zožuje Osvobodilni fronti njena osnova, čeprav je bilo v Društvu prijateljev SZ vključenih več skupin kakor v Zvezi delovnega ljudstva Slovenije. Društvo je bilo po njegovem mnenju organizacija znotraj ZDLS, ni pa pomenilo nove oblike ljudske fronte. Vsebovalo je različne frakcije, na terenu pa je kljub obstoju Društva vse politično delo vodila ZDLS. Zato je ona tudi predhodnik Osvobodilne fronte.⁴¹ Stališču prvih dveh se približuje ocena Borisa Zihlerla, da je bilo Društvo »zelo široko zasnovano in je igralo važno vlogo v oblikovanju enotne fronte proti fašizmu na slovenskih tleh.«⁴²

Vsekakor je imelo Društvo prijateljev Sovjetske zveze v svoji zasnovi in nadaljnji izpeljavi močnejše elemente ljudskofrontnega zbiranja političnih zaveznikov kakor Zveza delovnega ljudstva, ki je bila ustanovljena septembra 1939 v manj ugodnih zunanje-političnih okoliščinah. V primerjavi s sodelovanjem različnih političnih skupin in gibanj v prejšnjem razdobju slovenskega ljudskofrontnega gibanja, kjer so imele pri njihovih odločitvah še precejšnjo vlogo trenutne politične kombinacije zlasti ob volitvah, so sku-

pine in tudi posamezniki pristopali zdaj predvsem iz spoznanja, da je sodelovanje v okoliščinah, ko je že grozil neposreden fašističen napad, nujno. In medtem ko je komunistična stranka po kratkotrajni dezorientaciji, ki je sledila spremenjeni politiki Kominterne, spet postavila boj proti fašizmu za osnovno nalogo in zlasti poudarila obrambne naloge ob naslonitvi na Sovjetsko zvezo, se je hkrati spreminjal tudi odnos demokratičnih skupin do komunistov, komunizma na sploh in Sovjetske zveze posebej. Tako je na primer Dejanje, ki je še ob finsko-sovjetski vojni zavzelo popolnoma odklonilno stališče do celotne sovjetske zunanje politike ter s skepsko gledalo na delovanje komunistov, med katerimi da je preobrat sovjetske politike »povzročil globlje človečanske spremembe kakor v meščanskih taborih«,⁴³ decembra 1940 v članku Zunanja politika ZSSR pisal že povsem drugače: »Vedno bolj je razvidno, da bo Sovjetska zveza igrala zelo važno vlogo v Evropi in Aziji tako v primeru miru kakor tudi v primeru zapletljajev v nadaljnjih fazah druge svetovne vojne. Zato v presojanju zunanje politike SZ ne smemo podlegati ideološkimi stališčem, ki so prav posebno pri nas v navadi«. Tudi časi, ko so »neki ljudje (mišljeni so komunisti — op. avt.) po sporazumu Nemčije in Sovjetske zveze kakor po naročilu prenehali napadati fašizem in nacionalni socializem ter razmišljati o pravičnih in krivičnih vojnah, so minili.« Izrekli so se za mednarodne stike s Sovjetsko zvezo vse do takrat, »dokler bo nevtralnost v bitnem interesu SZ in dokler bo zunanja politika Sovjetske zveze znala realno upoštevati in ovrednotiti resnične napore zapadne Evrope v njeni težnji po novem humanističnem in duhovno neodvisnem svetu.« In dalje »v slehernem naprednem človeku živi želja, da postane Sovjetska zveza v resnici najpozitivnejša postavka v mednarodnem življenju.«⁴⁴ Krog lista Slovenije, ki je še naprej vztrajal na protisovjetskem stališu in obstal popolnoma ob strani demokratičnega združevanja, potem ko so se najbolj progresivni elementi iz njega izločili, je Dejanje zaradi takšnih gledišč napadel, češ da ima nasproti zunanji politiki Sovjetske zveze »zelo široko stališče, s katerim odobrava amoralnost Stalinove politike. To bi mi imenovali izrazito marksistično opravičevanje marksizma moskovske politike.«⁴⁵ Revija Katoliška akcija je Dejanje označila za kompromisarsko marksistično revijo,⁴⁶ medtem ko je Domoljub poučil svoje bralce, da revijo »ki je napol krščanska, napol marksistična ter strogo antiklerikalna,

hvali na vse pretege Delavska pravica, glasilo slovenskih krščanskih delavcev ter jo priporoča slovenskim delavcem.« Zato je krščanskim delavcem odsvetoval branje te revije, kakor je tudi odsvetoval list delavske organizacije, ki takšno revijo hvali in priporoča.⁴⁷ Še hujši so bili napadi na Sodobnost, katere sodelavci so sestavljali jedro skupine progresivnih slovenskih kulturnih delavcev, ki se je povezala s komunisti in sodelovala v Društvu prijateljev Sovjetske zveze. Revija Katoliške akcije je povsem pravilno ocenila Sodobnost za glasilo slovenskih revolucionarnih marksistov, ki »že osem let oblikuje znaten del slovenskih izobražencev v smislu razrednobojnega Marksovega nauka.« Tej rdeči reviji se po svoji ostrini bližata preživeli Ljubljanski zvon in Dejanje.⁴⁸ Slovenski dom pa je terjal, naj se ukine komunistična Sodobnost, »ki jo drže v rokah salonski marksisti s finim profesorjem Kozakom na čelu, ki pa zaradi tega v oznanjanju rdečih razodetij ni nič manj obzirna. Temu se zlasti pri malem narodu pravi veleizdaja, tudi če tako reč uradno vodi državni uradnik.«⁴⁹

Dejstvo, da so se pridružili akciji za Društvo prijateljev SZ tudi nekateri predstavniki liberalnega tabora, kakor na primer Ivan Hribar, Vladimir Levstik, ing. Črtomir Nagode sicer iz »sentimentalno čustvenih«⁵⁰ nagibov in da so liberalni listi, zlasti revija Misel in delo s simpatijami pisali o Sovjetski Rusiji ter z vidikov slovanstva tudi opravičevali njene zunanjepolitične poteze, je sprožilo hud napad Slovenca: »Trebam je pogledati samo del tkim. 'naprednega' časopisja pri nas in brati napise, ki spremljajo premikanje sovjetskih čet, pa bomo iz omotičnega delirija, v katerem se ta tisk suče, lahko razbrali, da vse te dogodke smatra kot uvod v odrešilni komunistični pohod in njemu sledečo svetovno revolucijo. Komunizem pa, kakor znano, ne pozna demokracije, ampak je najhujša tudi duhovna diktatura. In vendar so ljudje, ki se zanj danes navdušujejo, bili dolga leta 'liberalci', 'demokrati', 'naprednjaki', ljudje, ki so nekaj dali na svojo svobodomnost, ki pa jo sedaj brez težave mečejo čez krov.« Iz tega pa izvaja tudi sklep, da je s propadom zapadnih demokracij zašla tudi doba liberalne demokracije, ki se umika avtoritativnemu sistemu. »Francoska vlada (vlada v Vichy — op. avt.) že razmišlja o obliki vladavine, ki bo imela več neposredne oblasti, v nekem smislu avtoritativno. So države, ki so že leta pobijale formalno demokracijo in so v tej vojski dosegle že lepe uspehe.«⁵¹ S temi besedami je tudi nakazana vse

bolj očitna usmeritev slovenskega klerofašističnega tabora. S formiranjem protikomunistične fronte je ločitev duhov v boju proti komunizmu in vsemu, kar se je na obrambni in protifašistični osnovi povezovalo z njim, prignal do skrajnosti. Dosegel pa je s tem obraten učinek. Najbolj napadane skupine so se ne glede na razne pomisleke in zadržke, ki so jih še vedno gojile do komunistov, le še bolj zblížale z njimi. Pa ne samo to. Cilji režimske politike in njene posledice so bile v tistem času popolnoma očitne in nujnost sprememb iz temelja v smeri revolucionarnih ciljev se je kazala za neizbežno. »Vstajamo v dobo, ki je popolnoma dozorela za preosnovo družbe in njenih oblik v smislu organskih spoznav in totalnih zahtev«, piše takrat Dejanje, »vseeno je, če dajemo svetovnemu procesu obliko spora med različnimi svetovnimi gospodarstvi ali spora med socializmom in kapitalizmom.«⁵²

Na temelju takšnih spoznanj so predstavniki treh skupin, ki so že sodelovale v Društvu prijateljev Sovjetske zveze, brez prihrzkov sprejele pobudo KPS za sklenitev akcijskih sporazumov. Jeseni 1940 so se na sestanku v kavarni Tabor sporazumeli vodstvo KPS in predstavniki krščanskih socialistov, dne 13. januarja 1941 pa na sestanku v kavarni Majcen za Bežigradom vodstvu KPS in demokratičnega krila v sokolu. To je bila posledica, kakor pravi Jože Rus, »do kraja dognanega prepričanja, da nobena meščanska stranka ali skupina nima ne idejnih, ne moralnih pogojev za politično bojno vodstvo proti fašizmu.«⁵³

Akcijski sporazumi so pomenili nadaljnji korak v poglobljanju političnega zaveznitva ob naslednjih skupnih stališčih: 1. Jugoslavija naj se ne nasloni na nobenega izmed vojskujočih se taborov, temveč naj se zunanje-politično krepko nasloni na Sovjetsko zvezo; 2. zahteva po notranji demokratizaciji Jugoslavije in 3. vzpostavitev narodne demokratske vlade. Ti sporazumi, ki jih je omogočilo sodelovanje v Društvu prijateljev SZ, so po besedah Kidriča »v mnogočem predstavljali izhodišče za kasnejšo OF pa tudi za druge, globlje spremembe v slovenskem političnem in javnem življenju. Krščanski socialisti in sokoli so po eni strani tvorili zvezo s slovensko politično tradicijo, po drugi strani pa odražali proces prehajanja slovenskih množic na borbene demokratske pozicije. Slovenski kulturni delavci so se v tem demokratskem bloku nagibali neposredno na stran KP.«⁵⁴ Vsaka izmed skupin, s katero je komunistična stranka sklenila sporazum, je

imela za seboj določene plasti slovenskega prebivalstva, je torej koreninila v ljudstvu in v tem je pravzaprav bistveni pomen tega medskupinskega sodelovanja. S tem pa je prišlo tudi do dokončne diferenciacije med skupinami, ki so v slovenskem ljudskofrontnem gibanju ves čas predstavljale možnostne zaveznike. Socialisti, slovenski mačkovci (Slovenska kmetijsko delavska stranka), samostojni demokrati, krog Slovenije so obstali ob strani novega zbiranja rodoljubnih sil, da bi se šele v odločilnih trenutkih, ki so nastopili z okupacijo, njihova leva krila opredelila za Osvobodilno fronto in se ji pridružila. Društvo prijateljev Sovjetske zveze in omenjeni sporazumi pomenijo torej pomembno sestavino bodoče Osvobodilne fronte.

Vsekakor pa bi zoževali njeno osnovo, če ne bi videli tudi njene druge sestavine. Hkrati z akcijo za Društvo prijateljev SZ je potekala na Slovenskem tudi široka aktivnost delavskih strokovnih organizacij in društev, Zveze delovnega ljudstva, narodnoobrambnih, mladinskih, študentskih, ženskih in drugih organizacij in društev. V stavkah in medznih gibanjih, akcijah zoper interniranje protifašistov in drugemu nasilju, predvsem pa v narodnoobrambnih in protidraginjskih akcijah ter demonstracijah ob pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu se je izražala enotna zahteva po demokratičnih spremembah v Jugoslaviji in pripravljenost za obrambo, če bo napadena. Osvobodilna fronta, nastala že v prvem mesecu okupacije, je bila torej najvidnejši primer trdne povezave komunistov s protifašističnimi in rodoljubnimi silami svojega naroda v množični bazi kakor tudi v frontni povezavi z oblikovanimi političnimi skupinami.

OPOMBE

1. Javor, A (Boris Kidrič): Vojni razvoj in problem nevtralnosti. *Sodobnost VIII* 1940, str. 271. —
2. Arhiv Jugoslavije, F. Pressbiro, Poročilo dopisnika Centralnega Pressbiroja iz Ljubljane 25. V. 1940. —
3. Javor, A. (Boris Kidrič): Po zlomu francoskega imperializma. *Sodobnost VIII/1940*, str. 367—371. —
4. Proleter, junij-julij 1940, izjava CK KPJ z dne 12. VII. 1940. —
5. Arhiv Slovenije, F. Višje državno pravdnitvo, fasc. 47, KS 1897/40. —
6. Glej opombo 3. —
7. AS, F. Višje državno pravdnitvo, fasc. 45. —
8. Proleter avgust-september 1940 »Boj peti koloni«. —
9. Obpravna F. Zwitter na znanstvenem posvetovanju o OF, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, str. 269. —
10. V knjigi Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1945, 2. knjiga, Zagreb 1970, je navedeno, da je imel v Beogradu funkcijo tajnika Društva prijateljev Sovjetske zveze dr. Ivan Ribar, v Ljubljani Boris Kidrič, v Zagrebu pa dr.

Silović. str. 16—17. O vlogi B. Kidriča pri ustanovitvi Društva govore tudi izjave in spomini J. Vidmarja, T. Fajfarja, A. Beblerja. — 11. Josip Vidmar: Srečanje z zgodovino, Ljubljana 1963, str. 13. — 12. Hrvatska straža 18. VII. 1940. — 13. Arhiv inštituta za izučavanje radničkog pokreta Jugoslavije, F. Gestapo. Poročilo z dne 30. VII. 1940 na Auswärtige Amt Berlin. Iz poročil nemškega poslaništva v Beogradu je razvidno, da so bila ustanovljena Društva prijateljev Sovjetske zveze v Zagrebu (poročilo 12. VIII. 1940), Beogradu pod vodstvom dr. Ivana Ribarja (poročilo z dne 28. VIII. 1940), v Sarajevu (poročilo z dne 25. X. 1940) in v Splitu (poročilo 28. X. 1940). Povsod so zbrali v društvene odbore ugledne politične, znanstvene in kulturne osebnosti. — 14. Jutro 24. VII. 1940, Večernik 25. VII. 1940. — 15. Gre za mestne nagrade Ljubljane, ki so bile 8. februarja 1940 podeljene Prežihovemu Vorancu in Igu Grudnu, zaradi česar je bila žirija, v kateri sta bila poleg zastopnikov mestne občine Josip Vidmar in Božidar Borko v klerikalnem časopisu močno napadena. Glej o tem Slovenski dom 9. II. 1940 in Sodobnost 1940, str. 136—138. — 16. Slovenski dom 26. VII. 1940. Glej tudi Slovenec 25. VII. 1940. — 17. Na sestanku v Laškem so sodelovali Martin Kores in Karel Reberšek iz Maribora, Martin Hočvar in Jože Jurač iz Celja, Janez Pangeršič iz Polja, Tone Marinček in Tone Toman iz Ljubljane, Lojze Lešnik in Lojze Diaci iz Laškega, Jože Tomažič iz Kranja, Mavricij Borec iz Duplice, Stane Kovač in Tone Fajfar iz Ljubljane, in morda še kdo drug iz JSZ. Spomini Toneta Fajfarja in izjava Staneta Kovača. — 18. Tone Fajfar: Odločitev, Lj. 1966, str. 23. — 19. Isto. — 20. Obravnava Josipa Rusa na znanstvenem posvetovanju o OF, Prispjevki, 1966, str. 269—276. — 21. Glej op. 19. Izjava A. Beblerja. — 22. Arhiv IRPJ F. Gestapo. Der Bezirkshauptmann dr. Zobec c. h. An alle Gendarmerieposten, Cilli 3. 8. 1940. — 23. AS, F. Višje državno pravdninstvo, fasc. 46, KS 2109/40. — 24. Izjava dr. Helija Modica. Glej tudi Miha Marinko: Spomini, Ljub-

ljana, 1971, str. 238—239. — 25. Glej op. 13. — 26. AS, F. banska uprava. Poročilo II. oddelka banke uprave ministrstvu za notranje zadeve za leto 1940. — 27. Glej op. 11, Josip Vidmar: Socializem edinstvena možnost. Delo 10. maja 1975, priloga, stran 7. — 28. Spomenica je bila po vojni objavljena v Ljudski pravici, izvornik pa se je izgubil. Faksimile ponatisa iz Ljudske pravice je objavljen v Zborniku fotografskih dokumentov o boju KPS, I. del, 2. knjiga, str. 458. — 29. Glej op. 11. — 30. Fajfar navaja v spominih, da so izdajali tudi glasilo društva, katerega urednik je bil Boris Zihlerl, vendar so vse številke sproti zaplenili, B. Zihlerl pa se tega ne spominja. — 31. Glej op. 27. — 32. Glej op. 13. — 33. Domoljub 21. VIII. 1940 »Prijatelji Rusije«. — 34. Slovenec 16. IX. 1940. — 35. Slovenec, 20. IX. 1940. — 36. Revija Katoliške akcije januarja 1940, str. 539. — 37. Revija Katoliške akcije 1941, št. 1, str. 86. — 38. AS, F. Državno pravdninstvo fasc. 43. — 39. Obravnava Toneta Fajfarja na znanstvenem posvetovanju o oktobrski revoluciji, Prispjevki 1967, str. 445. — 40. France Skerl: Politični tokovi v OF v prvem letu njegovega razvoja, Zgodovinski časopis, 1951, str. 7 do 82. — 41. Ivan Kreft: Politični tokovi v OF. Naša sodobnost 1953, št. 4, str. 357—367. — 42. Obravnava Borisa Zihlerla na znanstvenem posvetovanju o oktobrski revoluciji, Prispjevki, 1967, str. 466. — 43. Dejanje 1940, št. 3, str. 117. — 44. Dejanje december 1940, št. 10. — 45. Slovenija 21. I. 1941. — 46. Revija Katoliška akcija 1941, št. 1. — 47. Domoljub 12. II. 1941. — 48. Revija Katoliška akcija 1941, št. 1. — 49. Slovenski dom 22. II. 1941. — 50. Dejanje, december 1940, št. 10. — 51. Slovenec 7. VIII. 1940. — 52. E. Kocbek: Razumnik pred odločitvijo. Dejanje 1941/IV, št. 2. — 53. Obravnava Josipa Rusa na znanstvenem posvetovanju o OF, Prispjevki, 1966, str. 269—276. — 54. Boris Kidrič: Kratek obris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispjevki, 1960, št. 1, str. 11.

PIRANSKA POPOTOVANJA V 15. STOLETJU

FERDO GESTRIN

Romanja v tako imenovane svete kraje v Palestini, posebno na Kristusov grob, in nato k posameznim cerkvam z znanimi patrociniji in bogatimi relikvijami so že zgodaj v srednjem veku postala sestavni del vsakdanjega življenja, ki ga je obvladala religija in cerkev. Okoli leta 1000 so zlasti narasla romanja v Jeruzalem in druge, s krščanstvom povezane kraje v Palestini. V 11. in 12. stoletju so se romanja v zahodni Evropi v zvezi

s klinijevskim reformnim gibanjem, z dvigom cerkve in papeža, s poglobitvijo verskega življenja in mistike, z novimi cerkvenimi redovi, a tudi s splošnim gospodarskim in družbenim razvojem še močneje uveljavljala. Križarske vojske so dale temu pojavu še nove spodbude.¹ V poznem srednjem veku so dobila romanja še nove motivne elemente, med drugim povezane tudi s spremembami mišljenja znotraj cerkve in krščanskega na-